

K R I T I K A

Rába György: Közbeszólás

A cím annak a versnek az alapján értelmezhető, amelyből való: *Közbeszólás egy életírásba*. (Idézhetem a *Nagytakarítást* is, amelyben olvashatjuk „közbekiáltásomat a légibombák kórusába”, mely a „háborús nemzedék” költőjének immár atavisztikus szóláskényszerére utal.) Rába egyre közvetlenebbül az életét mondja – azt, amelyet költeményeiben hol személyes sorsának, hol a benne tükröződő történelemnek nevezhetünk. Megjegyzésre késztet előző kritikám egyik megállapításával szemben, melyet *Kézráttétel* című kötetéről írtam: Rába nem az a költő, aki versről versre a maga sorsát mutatja fel, s nem az, akinek életrajzát össze lehetne állítani verseiből. Akkor még igaz volt ez, de újabb verseire már jóval kevésbé – a *Közbeszólás* számos darabja önéletrajzi versnek mondható, akkor is, ha a lét, az eszmélkedés tágabb térségeire nyit ablakot.

Idézett költeményében tagadólag mondja: a vers „még csak nem is felirat a némafilmhez” (nem is lehetne, mert a filmhez és felíratához hasonlítható egyidejűség nincs élete és költészete között), de a hasonlat plasztikus volta elgondolkodtató: a zajló életet a vele adekvát szavak „felírata” kíséri hűségesen. Ha ezt a találónak tetsző ötletet mégis elveti a költő, annak oka az lehet, hogy még a Rába Györgynél „realistább” költők esetében sem olyan fokú a közvetlenség élet és mű viszonyában, mint a némafilm s a benne játszódó jelenetek, párbeszédék feliratozása között. A töredezett versszövegből kiragadott szóval, a moziból távozó néző „kirajzó képzelet” egyes részleteket fölerősít, másokat elhalványít a filmből, s a sztoriból, azaz élettörténetéből a lélekmozgás, az érzelmi és gondolati reakciók emléke, s velük egy finomodó rajzolatú szellemi önarckép marad meg.

Hogy a szürrealistákhoz egykor közelálló (és versépítkezésében a szürrealisták technikájára ma is emlékeztető) lírikus „vallomásos” költővé alakult volna át, az talán túlzás; ha az utóbbi években ilyesmit állapítottak meg (velem együtt) a kritikusai, akkor azt Rába némi iróniával emlegeti ugyan, de nem tagadja mindenestül: „Azt mondják rólam vallomásos / költővé alakultam / megöregedtem mi maradt / volna nekem más csak a múltam” – írja az *Igeidők*ben. A jövő nem tárulhat föl előtte – „kőd előtttem” –, a jelen elől pedig „iszkol máris a drága líra” – farkasvakság gátolja a tiszta látásban. A „kőd előtttem”-nek azonban korántsem a „kőd utánam” a folytatása: egyre nagyobb becsben tartja az elmúlt időt, a vele történeteket, a tényeket, konkrétumokat, személyeket. Az emlékező persze nem magát az életet írja, hanem annak emlékét, melyet az általuk fölkelített érzések, álmok és képzelgések színeznék át. Ha ez „realisztikus” jelleget ad a régebbi szürrealista műveinek, akkor ez nem a tények, hanem a lélek realizmusa.

Múltra koncentrátságának tulajdonítható, hogy költészete elégikusabbra hangolódott. A kötet nagyszabású – terjedelemre is nagyobb lélegzetű – költeményei általában elégiák (Kivétel a *Gyászbeszéd Don Giovanni fölött*, mely a siratóénekek modorában zeng), s a kisebbek egy része is ebbe a műfajba sorolható. A *Fűszerszigetek* például gyönyörű képpel idézi fel a reményteljes, csodarugókra járó fiatalságot, „...a magasugró / magam fölé emelő elrugaskodását / hát és láb álmát a madárszárnyról”. Elégikussága

nemcsak sajnó nosztalgiát jelent, hanem közeledést az egyénitől az általános emberéhez: személyes emlékeiben a történelem viharai zúgnak, önmagát az „emberiség kalandja”-ként nevezi meg, másutt azt vallja, hogy „vonásaim maszkja alatt / az emberi nem lépegetett”, s abban bízik, hogy az utókor majd odajegyzi műveinek lapszélére: történelem. Mindez a schilleri poétikával egybehangzóan azt érezteti, hogy elégiaköltészetében a gyász az eszmény keltette lelkesedésből fakad, hogy személyes ügyei korántsem csupán magánügyek, s hogy az egykor többünk által rejtezőnek (ha ugyan nem hermetikusnak) vélt lírikus jobban bízik olvasóiban, mint bízott egykor: személyes „titkaiba” avatja őket, tudva, hogy azok közös emberi tapasztalatok.

Pillantsunk csak a hajdani szépekről szóló verseire (nem egy van a kötetben, de elég, ha csak a *Sziránek, kortársaim* című darabot vesszük most szemügyre). Szemcsillantó nosztalgiát is érezhetünk egyik-másik emlékképében, de a iuventus ventus szentenciának megfelelő, megbocsátó (ön)íróniát is. És egy adagot abból a megrendültségéből, mely nélkül Rába (mint bárki, akinek éles emlékei vannak a második világháborúról) nem képes negyvennégy–negyvenötös emlékeit felidézni. Figyeljük meg, milyen gazdag érzelmi rétegzettség van a versnek már akkor is, ha csak ezt a két részletét ragadjuk ki: „...közelebből valóban akkor ismertem meg / amikor légyottunk nyomát takarítgatta az albérleti heverőről”; „a másik szerelvény viszont hazafelé menekít / a hullámzó szoknyájú mozgó hársfa német lány oldaláról”. Van ebben erotika, női hajllatú emlékek becézgetése, büszkélkedő férfiptykától életszerű kedélyvillódzás – és van benne emlékezés a mindennél megalázóbb rettegésre, a fenyegetettségre, elhurcoltatásra is; ugyanakkor a túlélés, hazatérés elégtétele, az elszakadás és a mulandóság fájdalma is érződik a képsorban.

Radikális átrendeződésről nem beszélhetek ebben a költészetben, de radikális gesztusról igen – például a *Nagytakarítás* című költeményben. A „Söpörjük ki a költészet limlomjait” verskezdő mozdulata legalábbis határozott elszánást mutat. Ám ha megnézzük, mi mindent „söpör ki”: a holdfényes romantikát, a horoszkópot és más hitek, hiedelmek tetszetős csillagfényét, a „téma az utcán hever” zurnalisztikus naturalizmusát, a fogyasztásra csábító kirakatok tarkaságát, „a tenyészet tovább színezhető kifestőkönyvét”, vagyis a külsőségekben elmerülő természetkultuszt és mindenféle „fennkölt érzések álságai”-t –, akkor nem mondhatjuk, hogy önnön korábbi költőtulajdonságaitól akar megszabadulni. Azt kell tudomásul venni, hogy a lélek irracionális mélyébe oly szívesen alászálló lírikus egy meglehetősen tartományt a racionalitás számára tart fenn; szenvedélyesen szereti a szellem kalandjait, ám a kalandorság teljességgel idegen tőle. Ebben oly hűséges a Nyugat nagyjai, Babits, Kosztolányi, Füst és mások által rátestálódott hagyományhoz. A többes szám első személyű felszólítás („Söpörjük ki a költészet limlomjait”) nem önmegszólítás elsősorban: biztatás a pályatársaknak is, és főként megerősítése önnön bevált és mindig is követett ars poeticájának. Beszédtónusa most is a régi; álomjeleneteket idéző, kihagyásos verséptkezése, szürrealisztikus képalkotása nem sokat módosult. Feltűnő azonban, hogy mennyivel konkrétábbá vált a téma, mely, úgy tetszik, mégsem annyira közömbös esztétikai jellemző, mint hittük akkor, amikor a forma védelmében a tartalomcentrikus irodalomszemlélettel vitáztunk.

Ebben a kötetben szinte ciklusképző elemként játszik szerepet a téma. A kötet elején főleg a költészet önmagáról alkotott képét festik elénk a versek. A továbbiakban verscsoportok állnak össze az erotikus költeményekből, az epikus mozzanatokat megörökítő életrajzi versekből, az álomversekből, az irodalom nagy szellemeit (Jókait, Aranyt, Csehovot, Kosztolányit, illetve annak családját) megidéző darabokból, az egy-

kori pályatársakat idéző és az íróbarátokat köszöntő művekből. Nemcsak hommage-ok és „köszöntők” ezek: a megértés, számontartás és a bensőséges ismeret jeladásai, melyek pótolhatatlanok az irodalom önismerete számára, szóljanak bár Határ Győzőről, Szabó Magdáról vagy Csorba Győzőről –, Kálnokyról, Toldalagiról vagy Pilinszkyről. A név nélkül fölidézett alakok közt – a tévedés lehetséges – fölismerni vélem Kassákot, Komlós Aladárt, Rónay Györgyöt. Az utóbbi kettő bármelyikére utalhat ez a versrészlet: „...figyelme erőt öntött belém / s bár visszadöbrent a vajákolástól mégis keresztül-látott / száraz éveimen a hallgatás évein s atyai gesztussal üdvözölte / a belső meditáció pusztságából megtelt lélekkel érkezőt / s akit hivatottnak fogadott”. Az utalás a „vajákolásra”, melytől atyai (fivéri?) barátja visszariadt, Rába vonzódását jelzi a szürrealiz-mushoz, a szómágiához, mely régen olyan versek írására ösztönözte, melyek hol Klee festményeivel (*Gyermekrajz*), hol Bartók népi motívumokkal átszőtt zenéjével (*Brum-mogó, Az éjszaka zenéje, Férfihangra*) rokonították költészetét. (Félreértések előzhetők meg azzal, hogy nem más költőkhöz, hanem egyéb műfajok mestereihez hasonlítjuk.) A mágikus jelleggel nem szakított – a *Mesedélután* (melyben óriásokat és törpéket idéz, akikkel sorsa összehozta) megmutatja eredendő vonzódását az archetipikus formákhoz, melyekben a mai ember érzelmi összetettségét nyilvánítja ki. *Valamilyen tetőkön* című versében azt vallja, hogy „történelemelőtti kortól dúdolok”. Rettetések, temetetlen vágyak, azaz ősi ösztönök törnek föl a magyar és világköltészet mesterein nevelkedett költő verseiben. Ezért oly gyakori nála az álom mechanizmusát követő képalkotás és képváltás, egyfajta automatikus versbeszéd, mely az ő esetében korántsem zárja ki a nagyfokú intellektualitást. Egy régebbi alkalommal szimultánságot fedeztem s véltem kimutatni soraiban: központozás nélküli költeményeinek olykor kétféle olvasata is lehetséges. Most inkább így értem a szimultaneitást: egyszerre tudja felszabadítani a lélek mélyén rejlő ösztönöket, s érvényesíteni az intellektus szigorú fegyelmét. Ez, úgy vélem, kevés költőről mondható el.

Rába folyamatosan küzd a történelmileg megtapasztalt barbarizmus különféle változatai ellen. Politikai költőnek nevezni mégis vaskos tévedés volna. *Házkutatás* című költeménye szerint fegyverrejtegetőnek vélték a megszálló orosz katonák, s fegyverek helyett csak könyveket, rengeteg könyvet találtak. (Egy elképzelt, majdani versválogatásában korábbi költeménye, a *Paszternák könyvtára* mellé kívánczik ez a műve, jöllehet, amaz nem önéletrajzi költemény.) A könyvek hatalmasabb erőt képviselnek a tűzfegyvereknél: Don Quijote káprázatai, Münchhausen báró lódításai vagy Tolsztoj téveszméktől sem mentes prófétai dörgedelmei százszor erősebbek az átélt valóságnál. De nem tudhatjuk meg a versből, hogy 1945-öt vagy 1956-ot írtak-e az esemény lejátszó-dásakor. Rába egyre közeledik az epikailag leírható életeseményekhez, a történelemhez (a *Kopogtatás a szemhatáron* kötet prózaversei a formájukkal is ezt a közeledést mutat-ták), de nemhogy szakítana régebbi önmagával – ellenkezőleg: úgy érzem, egyre mar-kánsabban rajzolódik ki költői arcéle és szilárdul meg önazonossága. Mindig a maga korát fejezte ki – mást nem is tehetett volna –, de az utóbbi években szorosabban kötődik a konkrétumokhoz, mint régebben. A múltba néző tekintete biztosabban szelektál, mint aki a jelenben szemlélődik.

Eltűnődhetünk azon, hogy mennyi öntudat rejlik olykor az önlefokozásban. Arany János szerette kisebbiteni költői teljesítményét, művét csonkának, félben mara-dottnak feltüntetni. Ez olyan alkotóművészeknél válik paradoxszá, akiknek „van mire szerénynek lenniük”. Rába *Ha későn, ha csonkán* című versében „kiérdemesült lámpa-

gyújtó"-nak nevezi magát, aki föl-föllobbantja az éjszakában ottfelejtett gázlámpáját, mely „még felesel az ostoronyeles / sugárontó nemzedékkel”. Az ostorlámpákra utaló kép az új raj kíméletlenségét hozza hangulatközelbe, a képsor pedig a „kiérdemesültség” ellenére is egy világtani tudó szellemi ember önértéktudatát sugározza.

A groteszkhez mindig vonzódott Rába György, s ezt a vonzalmát most új fénytörésben láthatjuk. *Hogyan csaljuk a világot?* című darabja vidám ütemhangsúlyos ritmusban szól arról, hogy a művelt embert is az ösztönei irányítják „akkor is ha patetikus / akkor is ha teatrális / akkor is ha ironikus”. Foggal és körömmel él a szelíd ember is, ha erre késztetik; alakoskodásra kényszerít a civilizáció, s életünk színházi „vendéjáték” a számunkra kimért lét-műsoridőben. Egy másik groteszkje, *A szilvágombócok rejtélye* álommisztikából és anekdotaszerűen elmondható valóságból áll össze. Egykori barátja, Kálnoky László ifjúkori sztorijaira emlékeztetően idéz fel egy családi legendát: még iskolaéretlen korú nagynénikéjét azzal a próbavizsgával vette fel az igazgató az iskolába, hogy hány szilvágombócot tud bekebelezni együltében. S Rába az *Intermezzo* költőjét, Kálnokyt idézi, amikor játékos ötlettel a szilvágombócot választja családi címeréül, melyet odahelyez Kálnoky „kardos törökfős” címere mellé. („Családi címerem kardos, törökfős” – írta volt Kálnoky.)

Egyik legszebb verse a kötetben az *Engesztelések*. Régi magyar népdalra utal – ha visszájáról is – a kezdősora („Felszántom a császár udvarát, Belévetem hazám búbaját”): „Mi se szántottuk föl a császár udvarát / de próbálgattuk mágusok jósok fölfedező gesztusait”. Megint a „mágus” szó érdemel kitüntetett figyelmet: igenis „vajákos” költő Rába, s lehet, hogy ez klasszicista-realista mesterei és atyai vagy fivéri barátai közül Komlós Aladár vagy Rónay György szájából egy csipetnyi fenntartást jelezve hangzott el, de Kosztolányi halálos komolysággal nevezte lelki rokonát, Tóth Árpádot a „szavak vajákosá”-nak. Mi is ilyen értelemben mondjuk őt a mágikus és imaginárius költészet „vajákos” mesterének, mint minden igazi költőt, aki egyúttal „fölfedező” is. (*Liget*, 1994.)

Abbföldy Jenő

Pintér Lajos: Lépcsők az Istenhegyen

Tavasszal a televízió bemutatta egy jeles debreceni történelemprofesszor portréját. A professzor Budapesten él, hetenként jár „le” Debrecenbe. A kelet-közép-európai történelem, közelebbről a Habsburg Birodalom országainak és népeinek világszerte elismert szaktekintélye. Debrecen, ennek a történelemnek az autochton magyar urbanizáció meglehet legszebb, s mindenképp legtanulságosabb példájaként – gondolhatnánk – eleve felkelhetne a professzor úr érdeklődését. De nem keltette fel. A professzor szinte büszkélkedett vele, hogy harminc év óta, amióta a debreceni egyetemre jár tanítani, a városból semmi többet nem látott, mint az állomás és az egyetem közötti útszakaszt. Pedig amikor Debrecenbe járni kezdett, még ép volt a város páratlanul eredeti és több évszázad egymásra épülését őrző utcaserkezete, a házakról és a házsorok-

Elhangzott 1994. okt. 17-én Kecskeméten, a Bányai Júlia Gimnázium Pintér Lajos–Schéner Mihály estjén.